

**Aspectes del cinema a les
Balears durant la República**

Cristòfol-Miquel Sbert i Barceló

Situació del cinema

El cinema gaudeix d'un període de màxima popularitat: dels estimats 60.918 cinemes que hi havia al món, Espanya, amb 3.253 locals muts i 1.333 de sonors, ocupava el setè lloc, després dels EUA, la URSS, Alemanya, Anglaterra i Itàlia, segons la secció de cinematografia del Departament d'Estadística dels EUA. «Diríase que la vida moderna está inundada por el cine. No sólo en las grandes ciudades, hasta en los pequeños pueblos» (*El Día*, 10.7.1932). «Nunca como ahora ha habido tanto dinero en circulación, ni tampoco la sociedad en general, pudo gozar la vida con el bienestar económico de la hora presente. Nunca había gastado el público en diversiones lo que ahora gasta y nunca había sido el mundo tan rico como ahora. Aun nosotros hemos visto verdadera miseria en España, vestidos de harapos los más, descalzos los pies, sin aliño la cabeza, con jornales mezquinos, como diversión, el cine. ¿Que teatro podía frecuentar el obrero? Los bailes populares que se celebraban en la calle, las representaciones callejeras» (*El Día*, 10.7.1932). La poca fiabilitat de l'electricitat, especialment als pobles, obligava o bé a tenir un grup elèctric amb una alternadora o a disposar del motor d'un cotxe Ford «potada» amb un dipòsit per tal de refredar-lo.

Es torna a parlar, però, de la decadència del cinema: «¿El cinema en crisis?: Es crisis de depuración, no de despego del público, ya existe un público cinematográfico, y es que hoy ya no interesa la cantidad, sino la calidad. La producción ha bajado en cifras. Al principio nada dejaba satisfecho al público. Era un público de aluvión, devoraba lo mismo

quinze episodios que un drama imposible. Se producía al por mayor porque la exigencia se reducía al aspecto cantidad. Las realizaciones de Griffith y las películas de astrakan mantenían a solas la esperanza en el séptimo arte. El choque se produjo cuando el director pasó a ocupar un puesto principal en el interés del público» (*El Día*, 1.10.1933).

Durant aquest període arriben pel·lícules que l'anterior Govern de la dictadura no havia autoritzat, com *El expreso azul*, *La última orden*, amb Emil Jannings, o *Éxtasi*. Als cinemes esporàdicament s'adverteix que es tracta de programes «propios para adultos». L'Església més tradicional, però, seguia vent en el cinema l'enemic secular: «Un capellà amb un bastó desferrava un anunci de cine que moments abans havien aferrat a un cantó de s'Alqueria Blanca. Es cine es una cosa instructiva, se veuen coses que un no se les imagina fàcilment y amb aixó sempre s'apren y a noltros mos convé aprendre coses porque estam molt atrasats y es capellans voldriem que anassim sempre a l'iglesi a escoltar ses bajanades de sempre y d'aixó es cine no en parla, en canvi fa veure que es mentida, y ells no tenen dret a queixarsé porque no estan exposats a res» (*Foch y Fum*, 3.5.1935).

Durant aquest període de fervent interès popular pel món del cinema, els germans Miquel i Llorenç Villalonga –autor de *Bearn*– traslladen la impressió de la revista gràfica *Cinestar* a Inca –a l'editorial Vich, on ja s'imprimia la cosmopolita revista mallorquina *Brisas*. Es tracta d'una publicació pensada per al mercat espanyol com *Cinegramas* o *Films Selectos* amb poca o nul·la referència a la temàtica balear. Se'n publicaren uns vint-i-cins números, el darrer el juliol del 1936.

El periodista i pioner en la instal·lació de cinemes a Palma senyor Josep Tous i Ferrer continuava embellint la ciutat amb locals com la plaça de toros i el cine Born: «El auge adquirido por el cine, cada día mas caro, exige la existencia de locales de gran capacidad que permitan explotar las grandes producciones» (*El Día*, 18.4.1930). A l'antic edifici de la Veda, que Josep Tous havia comprat al Banc de Foment Agrícola hi volia construir mitjançant la societat Born, SA, una sala, servida per personal femení, dissenyada per l'arquitecte Gaspar Bennàssar, amb capacitat per a 1.200 butaques, 600 cadires a la galeria a més de 12 llotges. El cost era d'un milió de pessetes, finançat la meitat amb obligacions i l'altra, amb accions (*El Día*, 18.4.1930). El cine Born finalment s'inaugura l'abril del 1931. La relativament petita embocadura de la pantalla era adornada per uns cristalls d'estil cubista. La pel·lícula inaugural és la sonora *El desfile del amor*, estrenada per aquest motiu amb mig any de retard. Les butaques cares, a dues pessetes (Pedro Cabrer, *Baleares*, 22.5.1988). També el senyor Tous obre el cine Progrés, a Santa Catalina, «espaciosa sala, cómodas butaques, inmillorable aparato. Ha cuidat tots es detalls» (*Foch y Fum*, 31.1.1936).

Als voltants del 1931, el pare franciscà Joan Caldentey Vidal obre a Lluchmajor el cinema Patronat Social Femení, el qual, juntament amb altres negocis com una impremta o un taller de confecció, havia de servir per a instal·lar el col·legi San Bonaventura, però va fer fallida per mala administració.

Es reobre La Protectora, tancat entre el 1929 i el 1933, reformat i llogat. El pati de butaques se situa on abans hi havia el públic, les llotges han desaparegut, i passa a la galeria el públic o preferència. Les parets són entapissades, el sòl encatifat i la pantalla coberta amb cortinatges de seda (*El Día*, 1.7.1933).

Es reforma la façana del Modern, que queda il·luminada per dos grans focus: «Es ahora el ornato de la plaza» (*El Día*, 27.9.1935).

El Rialto, seguint en la seva línia moderna, instal·la un «american bar» i anuncia *matinés* a les set de la tarda. També s'instal·la una nova «pantalla científica a base de hule perforado recubierto de diminutos poros de cristal tallado que al reflejo de la luz del arco aumenta enormemente la luminosidad de la imagen, de la casa Carandini de Barcelona, cuyo representante en Mallorca es Jaime Oliver» (*Lluchmajor*, 9.5.1936).

Aleshores, a Palma estaven oberts els cinemes Balear, Principal, Líric, Modern, Rialto, Saló Mallorca, Born, Protectora i Oriental. L'esclat de la Guerra Civil va interrompre la inauguració de la Sala Astòria, del jove arquitecte Gabriel Alomar, que s'havia d'anomenar *Actualidades* i dedicar-se a l'exhibició exclusiva de reportatges i documentals, explotada per Serafi Sureda, empresari del Principal, el distribuïdor cinètic Miquel Alomar i un delegat de la propietat del local (*El Día*, 2.1.1936).

Els programes i els films

El cinema espanyol gaudeix d'una enorme popularitat, especialment les pel·lícules musicals com *Morena Clara* –estrenada l'abril del 1936 al circuit Líric-Balear, en catorze dies va arreplegar més de 28.000 espectadors–, o *La hija de Juan Simón*, algunes cançons de les quals són tan aplaudides que es fan bisar. «Angelillo no repitió la escena de la sepultura en el Recreativo de Lluchmayor como en Palma y Barcelona» (*Foch y Fum*, gener 1936). Amb la taquilla que l'empresari de Ses Salines va fer amb *María de la O*, es va comprar un porc, sobre l'esquena del qual hi va escriure el beneït títol de la pel·lícula, i així tot orgullós el passetjava pel poble.

Són característiques d'aquest període les sessions de projecció única de documentals científics «no aptos para menores de edad», com *El origen del hombre y de la vida*, *Enfermedades mentales*, *El misterio de los sexos* o *Como venimos al mundo* que arrepleguen una nombrosa concurrència masculina (*Última Hora*, 12.2.1933).

Exponent de la major tolerància del Règim és l'exhibició al Principal de *Desnudismo*, mediocre reportatge sobre un tema d'actualitat –a alguns ambients–, el nudisme i la vida sana: «Un film sonoro de arte apto para los amantes de la naturaleza y del desnudo integral. Primer reportaje cinematográfico obtenido en uno de los campos nudistas de Alemania.» (UH, 31.3.1933.)

S'intenta mostrar cinema d'avantguarda en sessió única al Balear ja que «por lo delicadísimo de estos films especialmente en materia societaria podrían degenerar en peligrosa propaganda». Es projecten *Octubre* i el film avantguardista *THS*, però «a cierto público le pareció apologetico del régimen bolchevique. Esto y el disgusto con que otros han visto que se divulgaran los pormenores del bolcheviquismo, han hecho desistir a la empresa» (UH, 26.1.1932).

A les cartelleres, s'hi continua mostrant el mateix tipus de cinema de sempre: «La pasada temporada se dió un hecho casi insólito en la historia del cine, películas cuyo argumento, técnica y moral eran de tendencia social avanzada. *La tierra, Esclavitud y El cacique* [...]. Parece que este año han cambiado las cosas, a excepción de *Alta escuela*. ¿Recelo?, ¿Prohibición?» (La Antorcha, 25.1.1936).

Es distribueixen els noticiaris Fox, Universal, Éclair, Metrotone i la revista *Paramount*.

Les distribuïdors més importants estrenen sempre al mateix local: Universal a La Protectora, Metro al Líric, Paramount al Born, UFA al Principal. El Modern exhibeix moltes reposicions i l'Oriental, encara el 1934, cultiva l'art mut. A causa de l'escassetat de còpies, és rar veure una pel·lícula nova als pobles, fins i tot als grans.

Les incomoditats

Molta de gent encara va al cinema per a armar gresca. Qualsevol motiu és suficient per a demanar els doblers. Evidentment, cap al·lota no hi pot anar sola. «Los Apagones: Lleno rebosante. De repente, sin luz el público protesta, luz, luz, es dotbés. Juan, no siguis pesat. Los de paraíso patean, el escándalo es mayusculo, chispas de encendedores que fallan. Aparece en el escenario el empresario con una vela en la mano y con la otra en alto suplica silencio. ¡Qué baile! Le grita el respetable. La interrupción es debida a la panna de la celebre línea. Se suspende la función y se devuelven las localidades para otro día» (*Voz y Voto*, Manacor, 2.1932). «Actitud poco correcta en el teatro, sea por defectos de la película o por escenas del Noticiero que no les sean agradables. Tan fútiles motivos no autorizan la escandalosa manera de comportarse» (*Voz y Voto*, 6.1932). «Sacan la lengua veinticinco veces en el cine del Pont d'Inca» (*Foch*, 10.1934). «Demasiado ruido en el

cine [Ideal de Santa Maria] cuando ya ha empezado la función. Los que hablan son los que no salen en el cine» (*Foch y Voto*, 8.11.1935). «Una simple rotura en el Variedades de Manacor, fue coreada con palabras groseras y otros procedimientos análogos. Parecía una plaza de toros. Y no hay calefacción» (*Voz*, 9.5.1936).

Massa sovint, però, les queixes són justificades, bé pel material massa endarrerit o per les condicions del local. Calvià: «No t'has temut Masià que estam a sa República i no mos has de presentá mes brutós de condes i marquesas pasades de moda. No t'extrañi que facin renou, es hora de renovaró tot, inclús es pianista que está avesat a tocá a l'iglesi. Heá motiu per demaná es dotbés i s'acomodadó que con-versi milló i es porté es es més lleté» (*Foch y Fum*, 1.1933). «Sillas muy viejas con astillas y salivazos de preferencia [...] y la entrada una peseta. Vimos la primera película sonora, *Resurrección*. El rostro de Lupe Velez adquiere cadavérica palidez al ver el estado del local» (*Foch y Fum*, 1.1934).

Llucmajor: «S'acomodadó des cine Nou, en Terrasetta, es un mal educat: Seis en terra, diu» (*Foch y Fum*, 4.1934). «En el teatro Janer [d'Algaida] se rompen ses cintas com un paper» (*Foch y Fum*, 9.11.1934). «En el variedades [de Manacor] falta calefacción» (*Foch y Fum*, 1.1935). Selva: «Películas viejas, malas y a muchas les faltan infinidad de cuadros y no pagan la orquestina de Consell» (*Foch y Fum*, 3.5.1935).

Llucmajor: «En el Mataró, butacas incómodas y demasiado altas (para bebes a la mesa) i el aparato sonoro es muy defectuoso [...]. Es una sucursal de la Siberia. El Recreativo tiene por descontado su éxito, su empresario selecciona las películas y la butaca a 0,80 y se llena de público juvenil que con sus gritos, aplausos y silbidos recuerda las sesiones del Congreso en debates tumultuosos» (*Foch y Fum*, 10.1935). Llucmajor: «Sillas incómodas y ruido, los mayores no pueden ver las películas. Requiere por lo menos una pareja de la Guardia Civil» (*Foch y Fum*, 11.1935). Sineu: «Hi ha tantes pusses en es cine que ets espectadors de preferencia han de tenir es peus a l'aire. Adquiriu 100 pesetas de zotal per desinfectar es cine» (*Foch y Fum*, 6.1936).

La propaganda

A més del clàssic sorteig de la bicicleta, s'hi afegeix el concurs per promocionar la cinta de Sternberg: *Quién guía el expreso de Shangai* (*El Día*, 20.12.1932) o la participació en el concurs «MGM: 50.000 pesetas en premios» (*El Día*, 2.2.1933), el Modern regala un billet de vaixell en primera a Barcelona per *Viaje de ida*, amb Kay Francis. (*El Día*, 18.1.1934), i el Born el Nadal de 1932 anuncia un sorteig fora del

comú; un solar: «Billete para sorteo de un solar de 500 metros cuadrados en la playa de Santa Margarita» (*El Día*, 25.12.1932).

Per a aprofitar al màxim la popularitat de les melodies de les pel·lícules és corrent l'edició de la lletra de les cançons en els programes de mà. També apareixen en forma de *trobos*, venuts pels pobles pels trobadors coixos o cecs provinents de la península.

El Balear recolza la reposició de *Sor Angélica* amb la presència física del seu intèrpret infantil (*El Día*, 14.3.1935).

També s'enramella el local *ad hoc*: «Para *La Verbena de la Paloma*, se ha llevado a cabo el adorno del local que le imprime sello de alegría verbenera del Madrid castizo» (*Voz y Voto*, 4.1.1936).

Algunes gasetilles insisteixen en els premis internacionals, les frases grandiloqüents o tímidament ofereixen morbositat: «Golgota, versión sonora. Trascendental drama histórico del que ha nacido la actual civilización.» «El último vals de Chopin, vence el encanto del jazz.» «*El hombre y el monstruo* por Fredric March, merecedor al premio de interpretación de la Academia de Ciencias y Artes de Los Angeles, árbitro supremo en cuestiones de cinematografía» (*El Día*, 14.1.1933). «Trata de blancas, un asunto escabroso tratado con toda moralidad» (*El Día*, 31.1.1933). «*Cleopatra*, succés clamoroso, el film de los 30 millones.» (No importa gaire si són dòlars o pessetes; *El Día*, 13.12.1934.) «*Rey de reyes*, 10.000 personas en escena» (*El Día*, 26.2.1936). «*La Madrecita*, en su pecho florecen las rosas de un idealismo valiente.» «1.000 girls, 1.000 toilettes», per a *El cantor del jazz*.

O s'anuncia com un esdeveniment social: «*Potratac* con Maria Jacobini. Jueves función de gran moda dedicada a las señoras y señoritas. En la platea se reunirá lo más distinguido de nuestra sociedad» (*UH*, 21.1.1933). «*Una hora contigo* de Lubitsch. Hoy en honor de los marinos de la escuadra francesa, los que han prometido su asistencia» (*El Día*, 20.6.1933).

O es ven modernitat: «Los reyes de la carioca en *La alegre divorciada* con el continental bailado por cien parejas de baile, todas de etiqueta. Bailables en *La Voz de su Amo* en *El Japón en Los Angeles*.» «Voy a ver *Roberta* en un Adler, modelo perfecto de automovil. Además sorteo de un traje de señora seleccionado entre los que se exhiben en el film diseñados por Bernard y Newman y confeccionado por Madeleine et Rina. *Esposas no esclavas*: La mujercita americana, tan ocupada como traviesa, simbolizadora de nuestra alocada época» (*La Ciudad*, Inca, 1.8.1931).

Les filmacions relacionades amb les Balears

Durant aquesta etapa el nombre de filmacions a les Balears disminueix en relació amb el període anterior, a causa de la crisi que afecta

la producció mundial, precisament quan la demanda, per la consolidació del programa doble, és molt forta.

A principi del 1933 es roden a Mallorca dues pel·lícules; una es diu *Nocturno de Chopín* i és espanyola, dirigida per Martínez de la Riva, per a la Mediterráneo Film, interpretada per Joaquín Bergía. Segons J. M. Caparrós, no se'n va acabar la filmació per les demandes dels creditors; l'altra, *La estrella de Valencia*, de la UFA, i de la qual se'n fan dues versions, alemanya i francesa. Aquesta pràctica, que encaria enormement el cost de producció, va ser habitual, especialment en el cinema nord-americà, durant el bienni 1931-1932, al principi del cinema sonor, quan encara es desconeixien les possibilitats del doblatge. La versió alemanya és dirigida per Alfred Zeisler amb el galant Edward Wesener i la popular Ossie Oswald, mentre que la versió francesa la dirigeix Serge de Poligny, amb Brigitte Helm, Jean Gabin, el jove català Fèlix de Pomés i J. Castro Blanco, que intervé en les dues versions. «La acción no transcurre en Mallorca, pero se filma allá para aprovechar su luz» (*Arte y Cinematografía*, 1-2.1933).

La versió francesa, que fou la que s'estrenà al Principal el novembre de 1933, va ser ben rebuda per la crítica: «Brigitte Helm tiene el rol de una cantante. Jean Gabin es un suboficial a bordo de un navio de la policía española. La acción bajo el cielo maravilloso y entre escenas pintorescas de Palma, con aspectos de las calles o de la rada de Palma, fue filmada hace cerca de un año. Es una película lograda porque los valores puramente cinematográficos aparecen tan destacados que hacen olvidar la trama en mas de una ocasión. [...] Tiene para nosotros un interés primordial pues su escenario se sitúa en Palma, ofreciéndonos algunas vistas que son un verdadero alarde de técnica fotográfica» (*El Día*, 28.11.1933).

Per aquelles saons també es filmen algunes escenes de la pel·lícula d'ambient modern, *Susana tiene un secreto* (1933), d'un argument d'Honorio Maura –fill del polític conservador mallorquí Antoni Maura, i que deu anys abans havia estrenat a l'Eslava de Madrid, *Corazón de mujer*, amb Catalina Barcena– i Gregorio Martínez Sierra, sobre una al·lota somnàmbula a punt de casar-se que inconscientment dorm una nit a l'habitació d'un altre home, el qual amenaça contar-ho. Fou produïda per Orphea Film, editada als seus estudis de Barcelona i dirigida per Benito Perojo, amb Rosita Díaz, Ricardo Núñez i Miguel Ligeró. «Los escenarios son magníficos» (*El Día*, 4.11.1933). Segons Miquel Porter fou un dels primers grans èxits del cinema espanyol fet a Barcelona.

El 1934 s'estrena al Rialto una cinta reeixida, *La cruz y la espada*, un episodi de la conquesta de Califòrnia, produïda exclusivament per al mercat hispà de la Fox, sobre el mallorquí del segle XVIII, fra Juníper Serra, «que cristianizó a los indios sin esclavizarlos ni oprimirlos»,

amb el llavors popularíssim actor mexicà José Mojica, el qual l'any 1952, quan ja era frare, va voler visitar Petra, el poble natal de *Father Serra*.

El 1934 es filmen a Sóller algunes escenes de la pel·lícula musical de Cifesa *Rumbo al Cairo* (1935), de Benito Perojo, amb diàlegs d'Edgar Neville, protagonitzada per Miguel Ligeró, de bell nou Ricardo Nuñez i l'adolescent Mary del Carmen. És una comèdia d'equívocs intranscendent sobre un famós cantant i un amic seu que embarquen d'incògnit en un iot i recalen en un port on un hi troba l'amor –una al·lota rica que es fa passar per dependenta d'una casa de discs– i l'altre, sols troba peripècies. Anunciada com «una pel·lícula plena de gracia y modernidad», és un apreciable film –del qual se'n conserva una part– amb pinzellades d'humor absurd.

El 1935, sembla que a Formentor es rodaren algunes escenes de *Rataplán*, de Cifesa, dirigida per Francisco Elías, amb Antoñita Colomé i Fèlix de Pomés. Es tracta d'un tema situat a l'època sobre lladres a ambients de luxe, que inclou uns quants bons números musicals. Segons Juan B. Heinink és el treball més arriscat i original de Francisco Elías.

Pel que fa als documentals sobre les Illes, destaquen les realitzacions amateurs de Josep Gelabert de les festes de Sant Joan de Ciutadella del 1932, i les filmacions realitzades a Mallorca i Eivissa pel català Eusebi Ferrer. Diu Miquel Porter a *Història del cinema a Catalunya*, p. 205, que l'any 1923 Ramon de Baños havia introduït el format de 9,5 mm pel sistema Pathé Baby, la baratura del qual havia donat lloc a l'aparició del fenomen dels aficionats a Catalunya. D'aquesta època trobam també *Mallorca, Eivissa i les Pitiüesses*, realitzades per Albert Gasset. L'any 1934 es filma «por cuenta de una empresa de películas» un documental sobre Eivissa (*El Día*, 2.2.1934).

El setembre del 1932 s'estrena al cinema Born, *Isla de Mallorca*, d'Antonio Pruneda. Anunciat com «el primer film hablado en español, sonorizado en España» (*El Día*, 28.9.1932).

L'any següent es presenta *Menorca, la isla blanca y azul*, del mateix Pruneda, director de la productora Cultura Film, personatge interessant que en aquella època ja havia fet la volta al món una sèrie de vegades. En el documental hi havia belles panoràmiques de Maó, Cala Mesquida, Cala Fornells, Alaior, es Mercadal i Ferreries. També incloïa referències a la part industrial illenca, com la granja avícola Fradera. Aquest documental, com els altres mencionats, tenia una finalitat eminentment propagandística: «Será proyectada en más de sesenta cinemas, a bordo de los grandes trasatlánticos. Sin duda atraerá muchos turistas» (*El Día*, 31.5.1933).

El març del 1935 s'estrena al Rialto, *Una visión de las Baleares*, documental de llargmetratge tampoc recuperat sobre Mallorca, Me-

norca i Eivissa de Joan Estelrich, sincronitzat, amb la inevitable partitura de la suite *Mallorca*, del mallorquí mestre Samper, interpretada per l'orquestra de Pau Casals. Es veia l'Hotel Formentor, l'Hotel Victoria i el tren de Sóller. Se li va donar tota la solemnitat possible oferint un passi especial per a les «autoridades, corporaciones y sociedad cultural» (*El Día*, 5.3.1935; *Andraitx*, 24.3.1935). Es tracta de l'única incursió en el món del cinema de l'agitador cultural felanitxer Joan Estelrich i Artigues (1896-1958), escriptor, polític catalanista molt relacionat amb Cambó, director del diari *El Día*, diputat a les Corts (1931-1936), fill il·lustre de Felanitx, i pare i padrí respectivament dels directors de cinema d'idèntics noms.

Del mateix any és un altre documental sobre Mallorca, de James W. Furst, *cameraman* nord-americà. «Ha llevado la cámara por todas partes de la isla donde hay bellezas y costumbres además de vistas de fiestas. Se ven, el Frontón, los xiquets de valls, los hoteles Mediterraneo, Victoria y Alfonso (Terreno), Valldemossa, Soller, Santa Margarita, Formentor, i Andraitx. Será una propaganda de la isla para turistas y residentes mas un medio de instrucción al ser repartido por los nuevos colegios.»

El fil conductor el porta una parella en viatge de nuvis, interpretada per dos residents estrangers. És un encàrrec de Mallorca Industrials, propietària d'una urbanització de Son Granada i presidida pel senyor Frank Croissant de Nova York (*El Día*, 5.8.1935).

Finalment, el maig de 1936 es filma a Eivissa un documental sobre l'illa, per a la casa presumiblement francesa *Les Reportages* (*El Día*, 27.5.1936).

Durant aquest període són freqüents les al·lusions a la possibilitat que es munti una ciutat del cinema a Mallorca. Així, l'abril de 1934 la revista mallorquina *Brisas*, animada per les espesses filmacions recentment realitzades, apuntava: «Podría ser Mallorca el nuevo Hollywood español porque tiene facilidad de desplazamiento, ambiente internacional, tradición, luz y paisajes celebres en el mundo entero.» Aquesta llavor estaria a punt de germinar una dècada més tard amb la frustrada instal·lació dels estudis de Cala d'Or (Santanyí).

